

М. О. Лукач,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено порівняльний аналіз лексико-семантичних класифікацій дієслів в українському мовознавстві. Окреслено етапи створення узагальної семантичної класифікації української дієслівної лексики.

Ключові слова: лексико-семантична класифікація, лексико-семантична група, семантична тема.

В статье осуществлен сравнительный анализ лексико-семантических классификаций глаголов в украинском языкознании. Определены этапы создания обобщенной семантической классификации украинской глагольной лексики.

Ключевые слова: лексико-семантическая классификация, лексико-семантическая группа, семантическая тема.

The article deals with a comparative analysis of the lexical-semantic classifications of verbs in Ukrainian linguistics. The steps for creating a generalized semantic classification of Ukrainian verbal lexicon are presented.

Key words: lexical-semantic classification, lexical-semantic group, semantic theme.

Вступ. Вивчення системної організації лексики є одним з важливих і пріоритетних напрямків сучасного мовознавства. На системність лексики вказують такі фактори [4, с. 263-264]: 1) можливість тлумачення будь-якого слова мови іншими словами тієї ж мови; 2) можливість описати семантику слів за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найбільш важливих слів, так званих елементарних слів; 3) системність і впорядкованість об'єктивного світу, що відображений у лексиці.

Лексико-семантична класифікація дієслів належить до кола основних проблем і напрямків сучасної лексичної семантики [3, с. 15-16]. Є багато підходів до поділу дієслів на лексико-семантичні групи і, відповідно, на сьогодні є чимало семантичних класифікацій дієслів для різних мов. Проте для української мови переважно досліджувалися окремі лексико-семантичні групи дієслів, а не лексико-семантична класифікація всієї дієслівної лексики. Саме це і зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті – порівняти вже наявні лексико-семантичні класифікації дієслів української мови та окреслити етапи створення узагальної семантичної класифікації української дієслівної лексики.

Дослідженням цього питання у зарубіжному мовознавстві займалися Б. Левін, Н. Ю. Шведова, Л. М. Васильєв, Ю. Д. Апресян, О. В. Падучева, К. В. Рахіліна, Л. Г. Бабенко та ін. До основних класифікацій дієслів української мови належать зокрема функціонально-семантичні групи В. М. Русанівського. Він виділив 41 семантичну групу дієслів на основі таких ознак [8, с. 326]: 1) сполучуваність дієслів в особових формах з дієсловами у формі інфінітива; 2) сполучуваність дієслів у формах різних відмінків з іменниками (з прийменниками або без); 3) можливість утворення пасивного дієприкметника від даної дієслівної лексеми. За ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності С. М. Дишлева виокремила 12 основних лексико-семантичних груп дієслів [2, с. 8]. А О. І. Леута на основі логіко-граматичного підходу визначив 11 лексико-семантичних груп дієслів української мови [5, с. 9].

Викладення основного матеріалу

При проведенні нашого дослідження ми виділяємо три етапи створення узагальної лексико-семантичної класифікації дієслів української мови:

Порівняння та узагальнення вже наявних семантичних класифікацій дієслів.

На матеріалі Словника дієслівних семантичних тем здійснення поділу дієслів, які виступають семантичними темами на лексико-семантичні групи.

Уточнення узагальної лексико-семантичної класифікації дієслів за допомогою методу компонентного аналізу.

На першому етапі основним завданням є порівняти семантичні класифікації українських дієслів та серед них виділити спільні та відмінні групи. В результаті ми отримуємо початковий варіант узагальної лексико-семантичної класифікації дієслів української мови. За основу були взяті семантичні класифікації В. М. Русанівського, О. І. Леути та С. М. Дишлевої.

Таблиця 1.

Порівняння семантичних класифікацій дієслів української мови

С. М. Дишлева	О. І. Леута	В. М. Русанівський
дії (загальної фізичної дії; дії, яка спричиняє зміни в об'єкті; дії, яка створює об'єкт)	дії	спрямування дії; залежності від об'єкта
руху та переміщення	руху	пересування; переміщення
релятивної семантики (ставлення; впливу; посевивні; залежності)	релятивні / відношення; володіння	зневаги й огиди; виявлення почуттів; впливу на об'єкт; ставлення до об'єкта; зверхності; піклування
стану і процесу (психічного стану; фізіологічного стану; позначення переходу із одного стану в інший; позначення фізіологічних процесів)	стану; процесуальні	переживання; фізичного стану; уникання; успіху

ментальних і соціальних дій суб'єкта (фізичної чи інтелектуальної діяльності або відпочинку; мовлення; мислення; пізнання; сприйняття)	соціальних та ментальних дій	мислення; навчання; мовлення; вітання; захисту; інформування; взаємозалежності; стосунку до об'єкта; розмови; взаємної дії; спостереження; праці
звучання та звуконаслідування	–	–
буття	буття; екзистенційні	–
виникнення, появи, настання	–	–
просторової локалізації	місцеперебування	зміни місцеположення
характеризації (позначення кваліфікативних властивостей особи; зовнішнього вияву ознаки дії або стану; зменшення або збільшення вияву ознаки)	характеризації	міри наявності; наростання ознаки
модальні (волевияву; бажання; наміру; можливості)	–	можливості та наміру; бажання; волевиявлення; сподівання; прохання і примусу
фазові	–	часових меж

Проаналізувавши семантичні класифікації дієслів української мови (Таблиця 1) бачимо, що серед них є багато спільних лексико-семантичних груп, проте є й такі, що не перетинаються між собою. До спільних можна віднести дієслова: дії, руху, стану, процесуальні, соціальних та ментальних дій, релятивні (відношення), місцеперебування, характеристичні. До відмінних належать дієслова: буття, екзистенційні, звучання та звуконаслідування, дієслова на позначення виникнення, появи, настання, модальні дієслова, фазові дієслова. Таким чином, до початкового варіанту узагальної лексико-семантичної класифікації дієслів української мови ми віднесли дієслова: дії, руху та переміщення, відношення, стану і процесу, ментальних і соціальних дій суб'єкта, буття, місцеперебування, характеристичні, модальні, фазові. Лексико-семантичні групи звучання та звуконаслідування, а також виникнення, появи, настання ми не включали до цієї класифікації, оскільки вони більш вузькоспеціалізовані.

На другому етапі в якості матеріалу дослідження ми використовували Словник дієслівних семантичних тем, який був створений в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ за допомогою автоматизованого індексування формул тлумачень за інфінітивами, на основі лексикографічної системи, представленої тлумачним Словником української мови в 11-ти томах (1971-1981). Формула тлумачення дієслівних лексем складається з ідентифікатора (семантичної теми) та його конкретизаторів (диференційних сем). Семантичними темами виступають певні дієслова, які є достатніми для лексикографічного опису різноманітних семантичних станів усієї дієслівної лексики [3, с. 213-220]. Цей словник містить алфавітний реєстр усіх дієслівних семантичних тем, а саме 2393 одиниці, які фактично представляють всі дієслова української мови. Таким чином, поділивши дієслова, які виступають семантичними темами на лексико-семантичні групи, ми отримаємо узагальнену лексико-семантичну класифікацію всієї дієслівної лексики.

На цьому етапі використовувався денотативний підхід, який полягає у природному, онтологічному розчленуванні предметів, ознак, властивостей, дій, процесів, подій і станів, відображених в структурі мови [1, с. 39]. Всі семантичні теми були розподілені по лексико-семантичних групах, виділених після першого етапу дослідження:

- дії (1043) 43,6%
- руху та переміщення (202) 8,4%
- відношення (71) 2,9%
- стану і процесу (184) 7,7%
- ментальних і соціальних дій суб'єкта (760) 31,8%
- буття (9) 0,4%
- місцеперебування (9) 0,4%
- характеристичні (67) 2,8%
- модальні (18) 0,7%
- фазові (30) 1,3%

На третьому етапі відбувається уточнення попередньої класифікації за допомогою застосування методу компонентного аналізу до дієслівних дефініцій. Під компонентним аналізом ми розуміємо процедуру розщеплення значення на складові частини, вичленення яких обумовлено як співвідношенням елементів усередині окремого значення (наявність ієрархічної організації), так і співвідношенням цього значення зі значенням та іншими мовними одиницями [6, с. 81].

Розглянемо, наприклад, дієслово «входити», яке є однією з семантичних тем. Визначення цього дієслова, а саме його основні лексичні значення, було взято зі Словника української мови у одинадцяти томах [7].

ВХОДИТИ і ВВІХОДИТИ (УХОДИТИ, УВІХОДИТИ), джу, диш, недок., ВВІЙТИ (УВІЙТИ), увійду, увійдеш, док.

1) до чого, у що і без додатка. Ідучи, потрапляти, проникати куди-небудь, у межі, у середину чого-небудь. *У садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі (Тарас Шевченко, II, 1953, 168).*

2) у що. Проникати в глибину чого-небудь; просякати. – *3 поміччю й ріки течуть! – Або течуть, або в землю входять, – кажу їй (Марко Вовчок, VI, 1956, 257).*

3) до чого, у що і без додатка. Бути, ставати складовою частиною чогось. *В 1880 р. п. Піскунов видав «Збірник творів» Кухаренка, куди увійшли всі показані вище праці (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 49).*

4) у що. Вникати в що-небудь; дуже цікавитися чимсь. *Леся Українка уміла глибоко входити в специфіку зображення не лише матеріальної обстановки, а й духовного світу персонажів стародавніх і давніх часів (Курс історії української літературної мови, I, 1958, 566).*

5) у що. У сполученні з абстрактними іменниками означає: розпочинати дію, виражену певним іменником; переходити в якийсь стан. *Велика машина людської робочої [робочої] сили зі скрипом, стогнанням та зітханням почала входити в рух (Іван Франко, V, 1951, 292).*

Як бачимо, в цьому прикладі лексичні значення одного і того ж дієслова дуже відрізняються між собою, зокрема, перше значення виражає «проникання куди-небудь», а п'яте значення – «починання дії». Тому при визначенні, до якої саме лексико-семантичної групи належить та чи інша семантична тема недостатньо аналізу лише першого її значення, а необхідно проаналізувати кожне її лексичне значення. Таким чином, узагальнена лексико-семантична класифікація дієслів буде більш деталізованою і точною.

Висновки. У статті здійснено порівняльний аналіз наявних лексико-семантичних класифікацій дієслівної лексики української мови, а також описані етапи створення узагальненої лексико-семантичної класифікації українських дієслів. Подальше дослідження передбачає розширення цієї класифікації та детальний опис семантики дієслів.

Узагальнена лексико-семантична класифікація дієслів української мови може бути використана, зокрема, для семантичної розмітки дієслів в корпусах текстів, створення семантичних словників та ін.

Література:

1. Васильєв Л. М. Семантика русского глагола: Учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М. : Высш. школа, 1981. – 184 с.
2. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Дишлева; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 18 с.
3. Дієслово в лексикографічній системі: Моногр. / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – 3-тє вид. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 464 с. (Серія «Альма-матер»).
5. Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі. : автореф. дис.... д-ра філол. наук / О. І. Леута. – Київ : [б. и.], 2009. – 35 с. – Б. ц.
6. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
7. Словник української мови, тт. 1-11, Київ: «Наукова думка», 1970-1980. – Доступний з: – <http://sum.in.ua/>
8. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.